

De Antwerpse Jodenrazzia's van augustus 1942

Minister Turtelboom,
Minister Monica De Coninck,
Mijnheer de burgemeester en schepenen,
Prof. Dr. Julien baron Klener, voorzitter van het Centraal Israëlitisch Consistorie van België,
Mevrouw Kouky Frohman, voorzitter van het Forum der Joodse Organisaties,
Beste genodigden

De arrestatie van Joden was een onderdeel van de bredere problematiek over de handhaving van de openbare orde, en meer in het bijzonder de aanhouding van inwoners van België op bevel van de bezetter. Tijdens de oorlog lag de verantwoordelijkheid lange tijd op lokaal niveau. Het was op dat niveau dat de beleidsbeslissingen moesten worden genomen, aangezien hogere, nationale instanties lange tijd hun verantwoordelijkheid niet opnamen. Het gevolg daarvan was dat we ook inzake de Jodenvervolgung lokale verschillen zien. Voor de Antwerpse Joden was de houding van de lokale autoriteiten dramatisch. Qua aantal gedeporteerden was er een significant verschil tussen Antwerpen en de rest van het land, meer in het bijzonder in vergelijking met Brussel, Luik en Charleroi.

1. De Antwerpse protagonisten

Wanneer we het hebben over de medewerking van de Antwerpse autoriteiten zijn er vanuit politieel oogpunt drie hoofdprotagonisten:

- de burgemeester als administratief hoofd van de politie
- de procureur des Konings als gerechtelijk hoofd van de politie; en
- de hoofdcommissaris van politie

Alle drie waren katholieken.

Tijdens de Jodenrazzia's in de zomer van '42 was Leon Delwaide Antwerps burgemeester, advocaat en als katholiek politicus een boegbeeld van de Vlaamsgezinde vleugel van de katholieke partij. Reeds voor de oorlog had hij zich uitgesproken voor de Concentratiebeweging, een beweging die voorstander was van een samenwerking tussen katholieken en Nieuwe Orde-gezinden. En reeds toen hield hij er xenofobe denkbeelden op na.

Antwerps procureur-des Konings was Edward Baers. Zijn benoeming tijdens de bezetting was in feite door het collaborerende VNV gedirigeerd.

Hoofdcommissaris was Jozef De Potter. Hij gaf ook les aan de politieschool en wist dus perfect wat een politieagent mocht doen en niet mocht doen, ook als het bevel van de bezettende overheid kwam.

Een van de belangrijkste hervormingen tijdens de bezetting was de oprichting van Groot-Antwerpen begin '42. Tot dan werd Antwerpen door vertegenwoordigers van de drie traditionele partijen bestuurd, zowel katholieken als liberalen en socialisten. Zij bleven ook na de vorming van Groot-Antwerpen aan het bewind, maar kregen nu eveneens het gezelschap van Nieuwe Orde-gezinden. De oprichting van Groot Antwerpen betekende dat Antwerps burgemeester Delwaide voortaan als enige de leiding over de politie van geheel de Antwerpse agglomeratie had. Bovendien konden de politiediensten van de respectieve gemeenten voortaan over het gehele grondgebied van Groot-Antwerpen optreden. Dat zou zijn repercussies hebben voor de inzet van de Antwerpse politie bij Jodenrazzia's. De Antwerpse burgemeester had voortaan ongeveer 1.650 politieagenten onder zich.

2. De razzia's

In augustus '42 verleende de Antwerpse politie 'en bloc' tot driemaal toe haar medewerking aan Jodenrazzia's, waarbij Joden dus collectief werden opgepakt. Met 'en bloc' bedoel ik uiteraard niet dat alle 1.650 politieagenten werden ingezet. Wel dat de agenten afkomstig waren uit alle gemeenten die deel uitmaakten van Groot-Antwerpen en dat voor Antwerpen-stad de agenten afkomstig waren uit alle wijken. In totaal werd bij die drie razzia's 10% van het Antwerps politiekorps ingezet.

Het ging hier om wederrechtelijke en willekeurige aanhoudingen: mannen, vrouwen en kinderen, zieken en bejaarden werden zonder onderscheid aangehouden. Naar internationaal recht is dat een schending de Conventie van Den Haag.

Het is belangrijk er op te wijzen dat de medewerking van de Antwerpse politie aan de razzia's telkens op vraag van de Sipo-SD (in de volksmond de Gestapo) gebeurde. De Antwerpse hoofdcommissaris en andere beleidsverantwoordelijken legden de Duitsers echter geen strobreed in de weg. Bij alle drie de razzia's gaf de hoofdcommissaris vooraf duidelijke instructies hoe manschappen uit zijn korps konden worden ingezet. En bij alle drie de razzia's reageerden noch de Procureur des Konings noch de burgemeester, alhoewel ze van de razzia's op de hoogte werden gebracht, via PV's en *Bestuurlijke Akten*. Het is ook duidelijk dat de hoofdcommissaris niet op eigen houtje handelde, maar zich ingedekt voelde.

De Antwerpse politiemedewerking aan de razzia's leek haast vanzelfsprekend. Ze lag in het verlengde van wat er intussen reeds was geschied. Bij het Antwerps politieoptreden past de term 'accumulatieve agressie'. In juni '42 bijvoorbeeld had de politie opeisingsformulieren voor de verplichte tewerkstelling van Joodse mannen aan de *Atlantikwall* in Frankrijk uitgereikt. Vervolgens werden de 'Atlantikwall-Joden' onder politiebegeleiding op de trein gezet. In totaal ging het om 1.526 Joden.

- Razzia van 15 augustus '42

Op 15 augustus nam de Antwerpse politie voor het eerst aan een Jodenrazzia deel. Om 12u 's middags werden de *Dagelijkse Orders* van het Hoofdcommissariaat verspreid. Onder de rubriek *Varia* gaf de hoofdcommissaris volgend order: "Heden avond dient op bevel vanaf 20u30 der Sicherheitspolizei [Sipo] in de 5de, 6de en 7de wijk een bijzondere schikking voorhanden te zijn, om bepaalde opdrachten uit te voeren". Over welke "opdrachten" het ging werd niet gepreciseerd. Wel wees de hoofdcommissaris er zijn politieagenten op "dat de aangeduide agenten *moeten* geleverd worden".

Het leek als het ware een 'oefening'. Het oppakken van Joden was vooralsnog hoofdzakelijk het werk van de Duitsers, de Sipo-SD en *Feldgendarmen*. De politiemedewerking bleef grotendeels 'beperkt' tot het afgrendelen van de straten en het (mede)begeleiden van de Joden naar vrachtwagens. Een eerste af te sperren zone was die rond de Van Immerseel-, Lange Kievit-, Provincie en Somersstraat. Uit die keuze bleek dat de Duitsers perfect op de hoogte waren van de Antwerpse situatie. Het ging precies om die straten waar het meest aantal Joden woonden. Het was ook een zeer uitgekiende omsingeling. De omsingelde Joden zaten volkomen in de val. Na deze operatie werd een nieuwe zone afgezet, ditmaal de wat verder gelegen Van der Meydenstraat in Borgerhout, eveneens een uiterst druk door Joden bewoonde straat.

Daarnaast was er ook een rechtstreekse medewerking van de Antwerpse politie. Een aantal Antwerpse politieagenten moest eigenhandig 152 Joden oppakken die niet voldaan hadden aan het *Arbeitseinsatzbefehl* voor de verplichte tewerkstelling (in het Oosten).

In totaal werden een 800-tal Joden opgepakt.

- Razzia van 27 augustus '42

De medewerking van de Antwerpse politie ging verder dan bij de eerste razzia. Het dienstorder van de hoofdcommissaris was nu wel zéér duidelijk. Het droeg de hoofding *Wegvoering van Joden (...) Zeer dringend*.

Nu moesten alle opgetrommelde Antwerpse politieagenten samen met de Sipo-SD en *Feldgendarmen* eigenhandig Joden aanhouden. Ook zouden aan de razzia leden van de Belgische Rijkswacht en Vlaamse SS'ers hebben meegewerkt. Door obstructie van een aantal politieagenten werd de razzia voortijdig afgebroken. Enkele agenten hadden Joden van de nakende razzia verwittigd. Het ging hier echter niet om een louter belangeloze verzetsdaad. Volgens politieverlagen hadden de agenten het gedaan "mits aanvaarding van geschenken".

- Razzia van 28 augustus '42

Een dag later kwam het Duitse bevel dat de Antwerpse politie volledig op eigen houtje een Jodenrazzia moest houden. Het werd door de Sipo-SD voorgesteld als straf voor het mislukken van de voorgaande razzia en er werd met opsluiting in Breendonk bedreigd. Tegen zogenaamde 'onwillige Joden' moest geweld worden gebruikt. Ook nu gaf de hoofdcommissaris onmiddellijk zijn goedkeuring.

De Antwerpse politie voerde het bevel tot in de finesses uit. De Joden werden letterlijk uit hun huis gesleept, zieken en gewonden inclusief. Meer nog, die nacht pakte de Antwerpse politie meer Joden op dan het door de Duitsers vooropgestelde quotum van 1.000. Enkele politiefunctionarissen lieten zich wel uiterst gewelddadig kennen. Enkele andere politieagenten probeerden zich zoveel mogelijk aan de razzia te onttrekken, waren beschaamd en weigerden deuren in te stampen.

3. De impact van de politiemedewerking aan de Jodenrazzia's

In totaal was de Antwerpse politie bij die drie razzia's bij meer dan 2.000 aanhoudingen van Joden betrokken. Uiteraard had ze daarmee niet het leeuwendeel in de arrestatie van Joden. De meeste Antwerpse Joden werden later in individuele acties van de Sipo-SD en Vlaamse SS'ers aangehouden. Het belang van de medewerking van de Antwerpse politie en stedelijke autoriteiten ligt echter ook nog op een ander vlak. Door hun gedrag miste de lokale bevolking een 'voorbeeldfunctie'. Daardoor was de Antwerpse bevolking minder bereid om Joden te helpen en leek er integendeel sprake van een hogere verklikingsgraad. Dit is een even essentiële factor in de verklaring voor het zeer hoge Antwerpse deportatiecijfer.

En dan is er nog het aspect van de Joden die verplicht in Noord-Frankrijk aan de *Atlantikwall* moesten gaan werken. Als vermeld verleende de Antwerpse politie aan die wegvoering evenzeer haar medewerking. De deportatie van de

‘Atlantikwall-Joden’ stond op zich los van de *Endlösung*. Toch is ze er tegelijk niet volledig van te scheiden. Door het feit dat hun echtgenoten in Noord-Frankrijk verplicht tewerkgesteld waren, stonden talrijke Joodse moeders er tijdens de razzia’s met hun kroost letterlijk moederziel alleen voor. Meer nog gezinnen waarvan de echtgenoot afwezig was, waren minder snel bereid om onder te duiken, of gewoon te verhuizen. Daardoor waren dergelijke gezinnen een gemakkelijke prooi, wat zich vertaalde in een zeer hoog deportatiepercentage, nog hoger dan het lokale Antwerpse gemiddelde.

Bovendien werden in de herfst van 1942 minstens 1.245 Antwerpse ‘Atlantikwall-Joden’ via Mechelen en minstens 26 via het Franse Drancy naar Auschwitz gedeporteerd. M.a.w. de Antwerpse politie was rechtstreeks of onrechtstreeks verantwoordelijk voor de deportatie van veel meer dan de vermelde 2.000 Joden.

4. De helpers: “ware vrienden in de nood”

Gezien de ‘Antwerpse specificiteit’ was daar nog meer moed voor nodig dan in de rest van het land en verdienen die Antwerpse ‘helpers’ des te meer respect. ‘Helpers’ vond men onder alle bevolkingslagen. Ook enkele politieagenten en leden van het parket waren bij hulp aan Joden betrokken. Onder hen de in Breendonk doodgemartelde substituut van de procureur des Konings Dirk Sevens, telg uit een anti-collaboratiegezind flamingantisch milieu. Een bijzondere rol speelden tevens medewerkers van de Antwerpse stedelijke ravitailleringdiensten.

In Antwerpen bestonden drie onafhankelijk opererende groepen van het Joods Verdedigingscomité, opgericht binnen het Onafhankelijkheidsfront. Alle drie stonden onder Joodse leiding, maar al hun medewerkers waren niet-Joodse Antwerpenaren. Zo was er o.m. de groep rond de Antwerps-Joodse historicus Leopold Flam, die vooral op een aantal vrouwelijke, katholieke medewerkers kon steunen. Tevens gaf Flam het Nederlandstalig verzetsblad van het Joods Verdedigingscomité uit, waar verscheidene Antwerpse leraars uit het officieel onderwijs waren bij betrokken. Na zijn arrestatie werd hij opgevolgd door de socialist Adolf Molter, de enige schepen die na de deelname van de Antwerpse politie aan de Jodenrazzia’s uit “morele overwegingen” uit het college ontslag nam. Na de oorlog werd ook de katholieke schepen en burgemeester van Borgerhout, Lucien Van Beveren, door de Joodse gemeenschap als helper gehuldigd.

Sommige Joden werden door kennissen, collega’s of via klasgenoten geholpen. Anderen via zakenrelaties, zoals de modernistische architect Jules Wellner. Hij werd geholpen door zijn advocaat, de Franstalige katholieke Pierre Misselyn, die bereid was om de drie kinderen Wellner onderdak te bieden. Zelf had het echtpaar

Misseleyn al de zorg over hun 8 eigen kinderen. De kinderen Wellner overleefden de oorlog. Later zou de oudste zoon Marcel met de jongste dochter van zijn onderduikouders huwen. Met deze anekdote wil ik graag eindigen.

Ik dank u voor uw aandacht.

Lieven Saerens